

Venäläisyyden häivyttäminen Suomen ortodoksisesta kirkkoarkkitehtuurista 1918–1939

Marja Tuominen

Hanna Kemppi, Kielletty kupoli, avattu alttari. Venäläisyyden häivyttäminen Suomen ortodoksisesta kirkkoarkkitehtuurista 1918–1939. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys, 2016. 361 s.

Kirjan ensimmäisellä tekstisivulla on kaksi keskenään lähes identtiseltä näyttävää valokuvaa. Molemmissa etualalla joukko ihmisiä seuraa, miten kirkkorakennuksen kellotornin suippokattoa kaadetaan alas. Molempien tornien huipulla on sipulikupoli ja risti. Ensimmäisessä kuvassa on meillä Hämeenlinnan ortodoksisen sotilaskirkon purkutyö vuonna 1923; toisessa puretaan Jumalanäidin Kazanin ikonin kirkkoa Neuvostoliitossa vuonna 1929.

Kun kirjoittaja liittää kuvat ajallisiin ja paikallisiin konteksteihinsa, paljastuu kaksi toisistaan poikkeavaa kertomusta paitsi kirkollisen omaisuuden myös historialliseen ja historiapolitiikan haltuunotosta: toisaalta bolsevistisen Neuvostoliiton, toisaalta vasta itsenäistyneen Suomen. Jälkimmäisestä Hanna Kemppi kirjoittaa: ”Maan ortodoksinen väestö ja etenkin sen venäläinen osa lienee kokenut hämmennystä ja ristiriitaa suomalaisessa yhteiskunnassa, joka korostaessaan kristillisiä arvoja ja vastakohtaisuutta itärajan takaiseen jumalattomaan barbariaan samalla [– –] hyväksyi tai suorastaan vaati joidenkin ortodoksisten kirkkojen sulkemisen, ulkoisen muokkaamisen tai purkamisen.”

Juuri tämän konkreettisemmin (ehkä dramaattisemminkin) ei kaikeksi voisi lukijalle avata tutkimusasetel-

Kuva 1. Enok Rytkönen, ”Varuskuntakirkon kellotornin purkua”, Hämeenlinnan ortodoksinen varuskuntakirkko 1900–1923. Kuvälähde: https://www.hameenlannankumppanuustalo.fi/@Bin/204117/KTalo_Ortho_1-page-001.jpeg

man lähtökohtia. Hanna Kempin väitöskirja *Kielletty kupoli, avattu alttari – Venäläisyyden häivyttäminen Suomen ortodoksisesta kirkkoarkkitehtuurista 1918–1939* käsittelee ensisijaisesti suomalaisten ortodoksisien pyhäkköjen muotokielen muokkaamista kohti venäläisyydestä riisuttua ”kansallista” ilmiä. Se pyrkii selvittämään, mitä kaikkea ja millä eri tasoilla tähän kansallist(utt)amisprosessiin tai -projektiin lopultakin liittyi, millaisissa yhteyksissä se konkretisoitui ja mihin kohdistui? Mitä ja keitä olivat ne keskenään ristiriitaisiakin näkemyksiä jakaneet tahot ja yksittäiset henkilöt, jotka noihin toimiin osallistuivat? Mitkä olivat heidän kulttuuri- ja historiapolittiset lähtökohtansa, motivaationsa, näköalansa ja keskinäiset suhteensa? Mihin ja millaisten vaiheiden jälkeen sotienvälisen Suomen ortodoksisuuden derussifikaatioissa ja kansallistamisessa lopultakin päädyttiin – ja keiden tahdosta?

Hanna Kemppi määrittelee tavoitteekseen ymmärtää tutkimaansa kansallistamishanketta ”hermeneuttisen perinteen mukaisesti” ja toisaalta tuottaa uutta empiiristä tutkimustietoa kohteista, jotka voidaan sisällyttää ilmiön piiriin. Hermeneuttisen lähestymistavan hän ilmaisee omassa työssään merkitsevän tietoisuutta historiallisen tiedonmuodostuksen, so. kohdetta koskevan ymmärryksen olemuksellisesti historiallisesta luonteesta ja siihen liittyvistä ennako-oletuksista sekä huomion kiinnittämistä siihen, miten yksityiskohdat haastavat kokonaisuutta. Viimemainittu nouseekin

keskeiseksi kautta tutkimuksen tiettyjen kirjallisten arkisto- ja muiden aikalaislähteiden mutta myös ja aivan erityisesti kuvallisten lähteiden (valokuvat, postikortit, luonnos-, työ- ym. piirrokset) tarkassa lähi- ja ristiinluomisessa.

Uuden empiirisen tiedon tuottamisen tavoite toteutuu Kempin väitöskirjassa moninkertaisesti suhteutettuna tavanomaiseen väitöskirjatyöhön – kuten hän itsekin jossain kohden tulee todenneeksi. Ortodoksisen kirkkoarkkitehtuurin ja muun materiaalsen kulttuuriperinnön käyttöä, muutospaineita ja muutosten näkyviä seurauksia Suomessa sotien välisenä aikana (myös niiden jälkeen) on ansiokkaasti tutkittu tätä ennenkin, ja näihin tutkimuksiin Kemppikin aiheellisesti viittaa. Samalla hän omista tutkimuslähtökohdistaan tuo esiin, erittelee ja analysoi aihepiiriä monipuolisesti syventäviä ja täsmentäviä kysymyksenaseteluita sekä runsaan määrän alkuperäislähteitä ja tulkinnan tasoja.

Poikkeuksellisen laajan, perusteellisen ja yksityiskohtaisen johdannon jälkeen Kemppi rakentaa analyysilleen ja tulkinnalleen ajallisen, paikallisen ja kulttuurisen kontekstin, johon tarkasteltava kansallistamisprosessi monimuotoisesti kiinnittyy. Laajempaan kansalliseen projektiin kytkeytyvän kirkollisen kansallistamisen keskeisiksi muodoiksi osoittautuvat venäläisen omaisuuden takavarikoiminen mutkikkaine omistuskysymyksineen, Venäjän vallan ajan merkkien purku (derussifikaatio) ja lopulta ”suomalaiseksi” aja-

tellun muotokielen luominen vanhan tilalle. Näitä teemoja käsitellään varsinaisissa analyysiluvuissa keskeisten toimijoiden tuottamien, monessa tapauksessa nyt ensi kertaa esiin tuotujen alkuperäislähteiden ja poikkeuksellisen laajan kuvamateriaalin valossa.

Keskeisistä toimijoista tärkeimmiksi nousevat muun muassa Suomen ortodoksisen kirkkokunnan kirkkohallitus ja kirkkokunnan alaisuudessa toiminut kansallistuttamiskomitea, kirkollis- ja opetusasiain ministeriö, Suomen kreikkalaisvenäläisen hiippakunnan Historiallis-ärkeologinen komitea, Muinaistieteellinen toimikunta, Sotasaaikeskusosasto ja kirkkokunnan ääntä edustanut Aamun koitto -lehti. Yksittäisistä henkilöistä merkittävän roolin tutkimuksessa saavat muun muassa kirjailija ja ”karjalaisuusmies” Iivo Härkönen, pastori Mikael Michailov, rovasti Sergei Solntsev, rovasti Sergei Okulov, yli diakoni Leo Kasanski (myöhemmin Leo Kasanko, jolla oli laajat valtuudet myös jatkosodan jälkeisessä kirkollisessa jälleenrakennustyössä), arkkipiispa Herman, opetusministeri E.N. Setälä, arkkitehti Veikko Kyander ja rakennusmestari Johannes Brocke.

Poikkeamia kansallisesta muotokielestä uusien pyhäkköjen rakennustyössä Kemppi kutsuu *vastapuheeksi* ja nostaa esiin esimerkkejä, joista yksi on talollinen Simon Tuiskun omin ja keräysvaroin rakennuttama rukoushuone. Omatoimisesti toteutettu hanke osoittaa vastapuheen artikuloituneen pyhäkön suunnittelussa ja toteutuksessa erityistä ”venäläisyyttä” lähtökohtaisesti korostamatta.

Tutkimuksessa hahmottuu kehityskulku, jonka lähtökohtana on ensin ”venäläiskarjalaisen” muotokielen riisuminen ja kieltäminen, pyrkimys jonkinlaiseen ”suomalaispohjoismaiseen”, sitten ”kansalliseen” tai ”suomalaiskarjalaiseen” muotokieleeseen, jonka juuria lopulta etsittiin myös alkukirkosta ja Bysantista, ohi Venäjän ja venäläisen kulttuuriperinnön. Prosessi osoittautuu monitasoiseksi, moniääniseksi ja ristiriitaiseksi – myös kirkkokunnan sisällä ja sen jäsenten keskuudessa. Sen monipuolinen ja yksityiskohtainen tarkastelu tarjoaa arvokasta tietoa, historiallista kontekstia ja ymmärryksen aineksia myös toisen maailmansodan jälkeisen kirkollisen jälleenrakennuksen tutkimukseen.

Kaikessa laajuudessaan ja perusteellisuudessaan Hanna Kempin väitöskirja tuntuu lukijasta enemmänkin elämäntyöltä kuin korkeimman asteen akateemiselta opinnäytetyöltä, jollaiseksi väitöskirja kaiketi tulisi lukea. Tutkimus on julkaistu Suomen Muinaismuistoyhdistyksen sarjassa, joka on painettu A4-kokoon. Ilman liitteitä se käsittää 281 sivua; ns. normikokoisena se tarkoittaisi lähemmäs kuuttasataa sivua. Sinänsä julkaisun formaatti tekee ansaitusti oikeutta runsaalle ja arvokkaalle kuva-aineistolle ja mahdollistaa sen informatiivisen esillepanon.

Myös tutkimuksen johtopäätösluku on laaja ja jossain määrin jopa turhaankin yksityiskohtia referoiva. Ehkä se palvelee eri tavoin erilaisella intensiteetillä empiirisen aineiston erittelyyn, analyysiin ja argumen-

taatioon paneutuneita? Englanninkielinen ”Summary” kuitenkin tiivistää ansiokkaasti tutkimuksen lähtökohdat ja keskeiset tulokset.

Julkaisu käsittää myös kolme varsin mittavaa liitettä: ”Vuosina 1918–1939 takavarikoidut ja lakkautetut kirkot ja kappelit”, ”Vuosina 1918–1939 rakennetut kirkot ja kappelit” ja ”Ortodoksinen sanasto” (s. 282–350). Näistä kaksi ensimmäistä on toteutettu lähes ensyklopedisellä otteella ja muodostavat jo lähes oman julkaisunsa Kempin julkaisun sisällä, mutta toki ne ruhtinaallisesti palvelevat aiheesta kiinnostunutta lukijaa – samoin kuin kattava henkilö- ja paikkakuntahakemisto.

FT, dos. Marja Tuominen on kulttuurihistorian professori Lapin yliopistossa. Hän on tutkinut muun muassa Jumalanäidin ikonin kulttuurihistoriaa, Oulun ortodoksisen hiippakunnan historiaa ja ortodoksisuuden jälleenrakentamista Lapissa toisen maailmansodan jälkeen.

